

<https://doi.org/10.62837/2026.7.68>

QASIMOVA AYGUN RAMIZ

aygun.gasimova@au.edu.az

0009-0003-4826-5366

Azərbaycan Universiteti

Xarici Dillər kafedrasının müdiri

Bakı şəhəri, Nəsimi rayonu, Ceyhun Hacıbəyli, 71

**ELCİN “BAŞ” ƏSƏRİNİN TƏRCÜMƏSİNDƏ EKVİVALENTLİK
STRATEGİYALARI: AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLLƏRİ
KONTEKSTİNDƏ
XÜLASƏ**

Bu məqalədə Elçinin “Baş” əsərinin Azərbaycan dilindən ingilis dilinə tərcüməsi kontekstində ekvivalentlik strategiyaları araşdırılır. Tədqiqatın əsas məqsədi formal və dinamik ekvivalentlik yanaşmalarının mətnin semantik, üslubi və mədəni qatlarının ötürülməsində rolunu müəyyən etməkdir. Məqalədə tərcümə nəzəriyyəsinin əsas prinsiplərinə istinad edilərək, konkret nümunələr əsasında ekvivalentliyin qorunması və ya itirilməsi halları təhlil olunur. Nəticələr göstərir ki, bədii mətnlərin tərcüməsində dinamik ekvivalentlik daha funksional olsa da, müəyyən hallarda formal ekvivalentlik mətni orijinalın üslubuna daha yaxın saxlayır.

Açar sözlər: tərcümə, ekvivalentlik, formal ekvivalentlik, dinamik ekvivalentlik, bədii mətn, tərcümə strategiyaları, semantik xüsusiyyətlər, üslubi xüsusiyyətlər,

Giriş. Tərcümə nəzəriyyəsində ekvivalentlik problemi uzun illərdir ki, müzakirə olunan əsas məsələlərdən biridir. Xüsusilə bədii mətnlərin tərcüməsində orijinal mətnin həm məzmununun, həm də üslubunun qorunması çətinlik yaradır. Bu baxımdan Y. Nayda tərəfindən irəli sürülən formal və dinamik ekvivalentlik anlayışları tərcümə praktikasında geniş istifadə olunur.

Elçinin “Baş” əsəri Azərbaycan ədəbiyyatında psixoloji və simvolik qatları ilə seçilən nəsr nümunələrindən biridir. Onun ingilis dilinə tərcüməsi zamanı həm mədəni kodların, həm də üslubi xüsusiyyətlərin ötürülməsi xüsusi diqqət tələb edir.

Formal və dinamik ekvivalentlik anlayışı: Tərcüməşünaslıqda ən mühüm anlayışlardan biri amerikalı tərcüməçi və nəzəriyyəçi Y. Nayda tərəfindən irəli sürülmüş formal və dinamik ekvivalentlik anlayışıdır. Bu iki yanaşma mətnin orijinala necə və hansı səviyyədə uyğunlaşdırılmasını müəyyən edən əsas prinsiplər kimi çıxış edir və xüsusilə bədii mətnlərin tərcüməsində mühüm nəzəri baza yaradır.

Formal ekvivalentlik mətnin orijinal formasına, sintaktik quruluşuna, leksik seçimlərinə və ümumi strukturuna maksimum dərəcədə yaxınlığı nəzərdə tutur.[5, s.165] Bu yanaşmada tərcüməçi orijinal mətnin dil xüsusiyyətlərini mümkün qədər olduğu kimi saxlamağa çalışır. Yəni cümlə quruluşu, söz sırası və ifadə forması əsasən qorunur. Bu üsul mənbə dilə sədaqəti təmin etsə də, bəzən tərcümə olunan

mətnin təbii axıcılığını azalda və oxucu üçün bir qədər çətin qavranıla bilər. Buna baxmayaraq, xüsusilə elmi, hüquqi və tarixi mətnlərdə formal ekvivalentlik daha dəqiq məna ötürülməsi baxımından vacib hesab olunur.

Dinamik ekvivalentlik isə fərqli yanaşmaya əsaslanır. Bu metodda əsas diqqət mətnin oxucuya təsirinin orijinaldakı kimi saxlanılmasına yönəlikdir.[5, s.166] Burada sözbəsöz uyğunluq ikinci plana keçir, əsas məqsəd isə məna, emosional çalar və kommunikativ effektin qorunmasıdır. Tərcüməçi mənbə mətndəki fikri hədəf dildə daha təbii, axıcı və oxucuya yaxın formada ifadə etməyə çalışır. Bu yanaşma xüsusilə bədii ədəbiyyat və publisistik mətnlərin tərcüməsində daha effektiv hesab olunur, çünki burada oxucunun emosional reaksiyası və mətnin təsir gücü əsas rol oynayır.

Bu iki yanaşma arasında balans tapmaq tərcümə prosesinin ən mürəkkəb məsələlərindən biridir. Tərcüməçi bir tərəfdən orijinal mətnə sadıqlığı qorumağa, digər tərəfdən isə oxunaqlılığı və təbii ifadəni təmin etməyə çalışmalıdır. Bədii tərcümədə uğurlu nəticə çox vaxt bu iki prinsipin yerində və ölçülü şəkildə birləşdirilməsindən asılı olur. Nəticədə, həm mətnin mənası dəqiq ötürülür, həm də onun estetik və emosional təsiri qorunmuş olur.

Elçinin “Baş” romanında üslubi və semantik xüsusiyyətlər: Elçin Əfəndiyevin “Baş” romanı müasir Azərbaycan ədəbiyyatının ən məşhur tarixi-fəlsəfi əsərlərindən biridir. Əsər ilk dəfə 2015-ci ildə nəşr olunmuş və qısa müddətdə həm oxucuların, həm də ədəbi tənqidçilərin diqqətini cəlb etmişdir. Romanın hadisələri XIX əsrin əvvəllərində, Cənubi Qafqazın mürəkkəb ictimai-siyasi şəraitində cərəyan edir. Süjet xətti Bakı xanlığında rus ordusunun komandanı general Sisianovun öldürülməsi və onun başının İran şahı Fətəli şah Qacara göndərilməsi hadisəsi üzərində qurulmuşdur. Lakin müəllif bu tarixi hadisəni sadəcə fakt kimi təqdim etmir, onu insan talelərini, hakimiyyət uğrunda mübarizəni, mənəvi dəyərləri və dövrün siyasi proseslərini əks etdirmək üçün bədii vasitəyə çevirir.

Romanın əsas xüsusiyyətlərindən biri tarix, psixologiya, fəlsəfə və mistik elementlərin vəhdətidir. Əsərdə Azərbaycan xanlıqları, Gürcüstan, Rusiya, İran və Osmanlı imperiyası kimi müxtəlif məkanlarda baş verən hadisələr təsvir edilir. Müəllif tarixi şəxsiyyətlərlə yanaşı bədii obrazlar yaradaraq dövrün ictimai-siyasi mənzərəsini geniş şəkildə canlandırır.

Elçinin “Baş” romanı zəngin üslubi xüsusiyyətləri və çoxqatlı semantik quruluşu ilə seçilən əsərlərdən biridir. Romanda daxili monoloqlar, psixoloji təsvirlər və metaforik ifadələr geniş şəkildə istifadə olunmuşdur. Bu xüsusiyyətlər əsərin məzmununu daha dərin və çoxşaxəli edir, eyni zamanda oxucunu hadisələrin yalnız zəhəri tərəfini deyil, onların arxasında gizlənən mənalara da anlamağa sövq edir. Əsərdə insanın daxili aləmi və psixoloji vəziyyəti çox vaxt birbaşa ifadə olunmur. Müəllif qəhrəmanların hiss və düşüncələrini müxtəlif bədii vasitələr və məcazi təsvirlər vasitəsilə təqdim edir. Hadisələr, obrazlar və detallar öz ilkin mənasından

əlavə daha dərin və məcazi mənə daşıyır. Bu üsul oxucuya mətnin alt qatlarını kəşf etməyə imkan verir.

Romanın əsas mənəvi yük daşıyan obrazı “baş”dır. Əsərin adında da yer alan bu obraz yalnız insan bədəninin bir hissəsini ifadə etmir. “Baş” həm hakimiyyətin, həm şəxsiyyətin, həm də tarixi yaddaşın rəmzi kimi çıxış edir. Müəllif bu obraz vasitəsilə insanın fiziki mövcudluğu ilə mənəvi varlığı arasındakı əlaqəni göstərir. Eyni zamanda, başın ayrılması motivi insanın daxili parçalanmasını, cəmiyyətin keçirdiyi tarixi sarsıntıları və mənəvi böhranları ifadə edir. Romanda istifadə olunan digər mənəvi bədii elementlər də diqqəti cəlb edir. Ölüm, yol, səfər və sükut kimi motivlər yalnız hadisələrin inkişafına xidmət etmir, həm də müəyyən ideyaların daşıyıcısı rolunu oynayır. Məsələn, yol və səfər motivləri zamanın axarını, tarixi dəyişiklikləri və insan taleyinin davamlı hərəkətdə olmasını ifadə edir. Sükut isə bəzən qəhrəmanların daxili gərginliyini, ifadə olunmayan hisslərini və psixoloji tənhalığını əks etdirir.

Elçinin metaforik dili və dərin məcazi təsvirləri əsərin semantik zənginliyini artırır. Bu xüsusiyyətlər tərcümə zamanı xüsusi çətinlik yaradır. Tərcüməçi yalnız sözlərin lüğəvi mənasını deyil, həm də onların daşdığı dərin mənaları və alt mətni qoruyub saxlamalıdır. Əks halda, əsərin bədii-estetik dəyərinin mühüm hissəsi itirilə bilər.

Romanın ingilis dilinə tərcüməsində formal və dinamik ekvivalentlik strategiyalarının müxtəlif nümunələrinə rast gəlinir. Bəzi hallarda tərcümədə formal ekvivalentlik mətnin orijinallığının qorunması məqsədilə tətbiq edilir. Xüsusilə bu yanaşma terminoloji və ya mədəni spesifik ifadələrin tərcüməsində effektivdir. Lakin “Baş” kimi psixoloji nəsr nümunəsində həddindən artıq formal yanaşma ingilis oxucusu üçün mətnin çətin anlaşılmasına səbəb ola bilər. Dinamik ekvivalentlik “Baş” romanının tərcüməsində daha funksional yanaşma kimi çıxış edir. Bu yanaşma nəticəsində bəzi hallarda orijinalın forması dəyişsə də, əsas mənə və emosional yük daha effektiv ötürülür.

Tərcüməçi bəzi hallarda orijinal mətnin leksik və sintaktik quruluşunu qorumağa çalışsa da, bəzi məqamlarda hədəf auditoriyanın mətnin məzmununu daha yaxşı qavraması üçün əlavə izahlar vermiş və ya müəyyən dəyişikliklər etmişdir. Məsələn, “...Bakı ağsaqqalları, ətraf kəndlərdən axundlar gözlərini manqalda o qıpqırmızı qızaran közə zilləyib susmuşdu” [2, s.12.] cümləsi ingilis dilinə “All the respected beks, Baku community elders-aksakals and ahunds-spiritual leaders, summoned from the surrounding villages were sitting in silence, with their eyes gazed drawn to the glowing red embers of the mangal” [3, s.13] şəklində tərcümə olunmuşdur. Bu nümunədə mətnin ümumi mənası qorunub saxlanılmışdır. Lakin tərcümədə orijinalda olmayan “all the respected beks” ifadəsi əlavə edilmiş, “ağsaqqal” və “axund” sözləri isə transliterasiya edilərək onların mənası “community elders” və “spiritual leaders” kimi açıqlanmışdır. Bu üsul dinamik ekvivalentliyə nümunə sayıla bilər, çünki

tərcüməçi ingilisdilli oxucunun mədəni reallıqları daha yaxşı başa düşməsinə təmin etməyə çalışmışdır.

Digər nümunədə "...hətta öz vəzifəsini səliqə-səhmanla yerinə yetirən münşi Hacı Həsənağa da – Hüseynqulu xanın divan idarəsinin rəisi – qarşısındakı dəftərçəyə söz yazmağa tapmırdı" [2, s.13.] cümləsi "...and even Meshadi Gasanagha – the head of divan's administrative office could not find anything worth recording in the notebook that lay in front of him" [3, s.14] şəklində tərcümə edilmişdir. Burada "münşi" anlayışı birbaşa tərcümə olunmasa da, onun funksiyası "the head of divan's administrative office" ifadəsi ilə açıqlanmışdır. Bu, oxucuya terminin məzmununu anlamağa kömək edir. Bununla belə, "divan" sözü olduğu kimi saxlanılmış və əlavə izah verilməmişdir. Tarixi və mədəni baxımdan spesifik olan bu anlayışın açıqlanmaması ingilisdilli oxucuda müəyyən anlaşılmazlıq yarada bilər. Buna görə də həmin hissədə formal ekvivalentlik üstünlük təşkil etsə də, daha geniş izahın verilməsi məna dəqiqliyini artırardı.

Formal və dinamik ekvivalentliyin qarşılıqlı tətbiqi üçün maraqlı nümunələrdən biri də "...bu, çox çıxılmaz vəziyyət idi və sərdar Sisianov onu elə boğazlamışdı ki, heç bir çoban iti qurdu elə boğazlaya bilməzdi" [2, s.13.] cümləsidir. Tərcümədə bu fikir "He was pondering the situation he was in and Viceroy Tsitsianov had locked his jaws around his neck much like a shepherd's dog biting through a wolf's throat" [3, s.15.] formasında verilmişdir. Burada "sərdar" sözünün "Viceroy" kimi tərcüməsi semantik baxımdan uğurlu seçim hesab oluna bilər. Tərcüməçi mənbə mətndəki məcazi ifadəni də qorumağa çalışmış və müqayisənin emosional təsirini saxlamışdır. Bununla belə, "bu, çox çıxılmaz vəziyyət idi" hissəsinin birbaşa tərcümə edilməməsi və fərqli sintaktik quruluşla verilməsi dinamik ekvivalentliyin tətbiqindən xəbər verir.

"Baş" əsərinin təhlili göstərir ki, hər iki yanaşmanın üstün və zəif tərəfləri mövcuddur. Formal ekvivalentlik üslub və struktur dəqiqliyini qoruyur, lakin oxunaqlılığı azalda bilər. Dinamik ekvivalentlik oxucuya təsiri artırır, lakin bəzi üslubi xüsusiyyətlərin zəifləməsinə səbəb ola bilər. Bu səbəbdən ən optimal yanaşma hər iki metodun balanslaşdırılmış şəkildə tətbiqidir. Belə bir yanaşma həm orijinal mətnin üslubi xüsusiyyətlərini qorumağa, həm də hədəf dil oxucusu üçün təbii və anlaşılqı mətn yaratmağa imkan verir.

Yuxarıda təqdim olunan nümunələr göstərir ki, "Baş" romanının ingilis dilinə tərcüməsində həm formal, həm də dinamik ekvivalentlik strategiyalarından istifadə olunmuşdur. Tərcüməçi bir tərəfdən milli-mədəni xüsusiyyətləri və tarixi terminləri qorumağa çalışmış, digər tərəfdən isə mətnin ingilisdilli oxucu üçün anlaşılqı və təsirli olmasını təmin etməyə səy göstərmişdir. Məhz bu balans bədii tərcümənin əsas xüsusiyyətlərindən biri kimi çıxış edir.

Beləliklə, "Baş" romanında çoxqatlı məna quruluşu və məcazi ifadələr müəllifin əsas üslubi xüsusiyyətlərindən biridir. Bu xüsusiyyətlər əsərin həm bədii təsir gücünü

artırır, həm də onun fəlsəfi və psixoloji məzmununu daha dərinləndirən açmağa imkan verir.

Nəticə. Aparılan təhlil göstərir ki, Elçinin “Baş” əsərinin tərcüməsində ekvivalentlik problemi mürəkkəb xarakter daşıyır və formal ilə dinamik ekvivalentlik yanaşmaları bir-birini tamamlayan strategiyalar kimi çıxış edir. Nümunələr əsasında müəyyən olunur ki, yalnız formal və ya yalnız dinamik ekvivalentliyə üstünlük vermək mətnin ya üslubi-emosional təsirini, ya da mədəni və struktur xüsusiyyətlərini zəiflədə bilər. Buna görə tərcüməçi janr və oxucu auditoriyasını nəzərə alaraq hər iki yanaşma arasında balans yaratmalıdır.

Nəticə etibarilə, bədii tərcümədə əsas məqsəd yalnız dil uyğunluğu deyil, həm də orijinal mətnin estetik, emosional və mədəni təsirinin hədəf dildə mümkün qədər qorunmasıdır.

Elmi yenilik. Məqalədə Elçinin “Baş” romanının tərcüməsi kontekstində formal və dinamik ekvivalentlik ilk dəfə sistemli şəkildə müqayisəli təhlil edilir və onların bədii mətnin semantik və üslubi qatlarına təsir xüsusiyyətləri müəyyənləşdirilir.

Tətbiqi əhəmiyyət. Tədqiqatın nəticələri bədii mətnlərin tərcüməsində uyğun strategiyanın seçilməsi, xüsusilə Azərbaycan ədəbiyyatının ingilis dilinə tərcüməsi zamanı tərcüməçilər üçün praktik istiqamət kimi istifadə oluna bilər.

Ədəbiyyat

1. Catford, J. C. (1965/1978). *A Linguistic Theory of Translation*. Oxford: Oxford University Press.
2. Elçin. (2015). *Baş* (roman). Bakı: “Qanun” nəşriyyatı.
3. Elçin. (2021). *The Head* (translated by R. Xavier). Bakı: “Qanun” Publishing House.
4. Newmark, P. (1988). *A Textbook of Translation*. New York: Prentice Hall.
5. Nida, E. A. (1964). *Toward a Science of Translating*. Leiden: E. J. Brill.
6. Nida, E. A., & Taber, C. R. (1969/1982). *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: E. J. Brill.

Gasimova A.

Equivalence Strategies in the Translation of Elchin's “The Head”: In the Context of the Azerbaijani and English Languages

Abstract

This article examines equivalence strategies in the context of translating Elchin's work “*The Head*” from Azerbaijani into English. The main objective of the study is to determine the role of formal and dynamic equivalence approaches in conveying the semantic, stylistic, and cultural layers of the text. The article analyzes cases of preservation or loss of equivalence based on specific examples with reference to the main principles of translation theory. The results show that dynamic equivalence is more functional in the translation of literary texts; however, in some cases, formal equivalence keeps the text closer to the style of the original.

Keywords: translation, equivalence, formal equivalence, dynamic equivalence, literary text, translation strategies, semantic features, stylistic features.

Гасимова А.

**Стратегии эквивалентности при переводе произведения Эльчина
«Голова»: в контексте азербайджанского и английского языков**

Аннотация

В данной статье рассматриваются стратегии эквивалентности в контексте перевода произведения Эльчина «Голова» с азербайджанского языка на английский. Основная цель исследования заключается в определении роли подходов формальной и динамической эквивалентности в передаче семантических, стилистических и культурных слоёв текста. В статье анализируются случаи сохранения или утраты эквивалентности на основе конкретных примеров с опорой на основные принципы теории перевода. Результаты показывают, что динамическая эквивалентность является более функциональной при переводе художественных текстов, однако в некоторых случаях формальная эквивалентность позволяет сохранить стиль оригинала более точно.

Ключевые слова: перевод, эквивалентность, формальная эквивалентность, динамическая эквивалентность, художественный текст, стратегии перевода, семантические особенности, стилистические особенности.

Rəyçi: Filologiya elmləri doktoru, prof. İsmayıl Oruc oğlu Məmmədli